

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF CONSULATE AGREEMENT AND AGREEMENT OF LAW OF DOMESTIC RELATIONS; IN TERMS OF TURKEY-ARMENIA RELATIONS; SIGNED ON 9TH JULY 1922 BETWEEN TURKEY AND ARMENIA, AZERBAIJAN, GEORGIA AND USSR GOVERNMENTS

Şaban ORTAK*

Öz

Ermenilerin Anadolu ve Kafkaslarda Türklere yönelik katliam ve baskıları Mondros Mütarekesi'nden sonra artarak devam etmiştir. Özellikle de Türk Ordusu'nun çekildiği bölgelerdeki Türk halkı Ermenilerin saldırılarına karşı korumasız kalmışlardır. Artan saldırılar dolayısıyla TBMM Hükümeti'nden yardım istekleri günden güne artmıştır. Ancak Türk Ordusu, Ermenilere karşı saldırı için uluslararası ilişkiler açısından uygun zamanı beklemiştir. 24 Eylül 1920'de verilen emirle başlayan savaşlarda Ermeniler, Kâzım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu'nun saldırıları karşısında tutunamamışlardır. Ateşkes isteği kabul edilmiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türk-Ermeni sınırı çizilmiştir.

1920-1921 yıllarında Kafkasya'da Rus hakimiyeti tekrar kurulmuştur. Türkiye ile SSCB etkisine giren üç Kafkas Hükümeti (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) temsilcileri ve Sovyet Rusya arasında 13 Ekim 1921'de Kars Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırları belirlenmiştir.

Türkiye ile Kafkas ülkeleri arasında, sınır sorununun haricindeki diğer konuları görüşmek üzere 1922 yılında Tiflis'te 5 devletin (Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve SSCB) katılımı ile bir konferans düzenlenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 9 Temmuz 1922 tarihinde şu anlaşmalar imzalanmıştır: Konsolosluk Mukavelenamesi ve Buna Ek Olarak Hazırlanan Aile Hukuku ve Hukukî Ehliyet Mukavelenamesi, Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması, Posta ve Telgraf Anlaşması, Demiryolları Anlaşması.

Bu anlaşma yürürlükte iken Türkiye'nin Erivan Temsilciliği saldırıya uğramış ve Türk Bayrağı indirilmek istenmiştir (Ekim 1925).

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Konsolosluk Anlaşması

Abstract

Armenian pressure and massacres over Turks in Caucasia and Anatolia had increasingly continued after the Armistice of Mudros. Especially in the areas where Turkish Army retreated from, Turkish people became defenseless. Due to Armenian assaults, support request to Grand National Assembly had increased. Yet, Turkish Army waited proper time to attack in terms of international relations. In the battles which had been initiated on 24th September 1920, Armenian forces were defeated against Turkish Army at the helm of Kazım Karabekir. Truce requests of Armenians had been accepted and Gümrü Treaty was signed. This treaty determined the border between Armenia and Turkey.

Russian hegemony was established in Caucasus. Kars Treaty was signed amongst Turkey, the three Caucasian Governments- Azerbaijan, and Armenia, Georgia- under the Soviet domination, and the U.S.S.R. on 13th October 1921. The eastern border of Turkey was determined with this treaty.

In 1922, a conference was organized in Tbilisi with the representatives of five countries: Turkey, Azerbaijan, Armenia, Georgia, and the U.S.S.R., in order to discuss topics except for border issues. As a result of negotiations, those treaties were signed: Agreement of Consulate and prepared in addition to this Agreement of Family Law and Civil Liability, Agreement of Reciprocal Legal Aid, Contract of Post and Telegraph, Contract of Railway.

While this agreement was valid, Turkish Embassy in Yerevan was attacked and responsible of this attack attempted to haul down the Turkish flag.(October 1923).

Key Words: Turkey, Armenia, Treaty of Consulate

* (Doç. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sortak@aku.edu.tr

Geliş Tarihi: 27.07.2016

Kabul Tarihi: 31.10.2016

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Giriş

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren başlamıştır. Türk ve Ermeni halklarının yüzlerce yıl bir arada ve dostane devam eden ilişkileri, 19. yüzyılda büyük devletlerin teşviki ile kurulan komitelerin zararlı faaliyetleri neticesinde bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni savaşlarda yenerek topraklarını elde etmekle kalmayan Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi batılı devletler Osmanlı toplumu içindeki azınlıkları kışkırtarak, Osmanlı'dan ayrılması için çabalar içine girmişlerdir. Bu çerçevede; Yunanlılar, Sırp, Bulgarlardan sonra bu çabaların hedefindeki azınlıklardan birisi de Ermeniler idi.

Ermenilerin önemli bir kısmının Türklere düşmanca tavır ve faaliyetlere itibar etmemesine rağmen, karşıt düşünceyi ve niyeti taşıyanların başarılı olduğu görülmektedir. Yaşanan isyanlar, suikastlar ve saldırılar I. Dünya Savaşı sırasında zirveye çıkınca önleyici bir tedbir olarak Tehcir Kanunu çıkarılmış ve Ermenilerin önemli bir kısmı Osmanlı sınırları içinde cephelerden uzak bölgelere göç ettirilmiştir. Bu uygulama, Ermenilerin düşmanca faaliyetlerini önleme konusunda geçici bir başarı getirdi ise de, savaşın Osmanlı Devleti'nce kaybedilmesi, bir kısım Ermenilerdeki düşmanlığı daha da arttırarak Ermenilerin bazı siyasi ve dini liderlerinin yeni hayallere kapılmalarını engelleyememiştir.

Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Ordusu'nun Kafkasya'yı boşaltıp, 1914 sınırına çekilmek zorunda kalması, Ermenilerin bu bölgekeki Türklere yönelik katliam ve baskılarının artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine bu bölgelerde Ermenilere karşı milli teşkilatlar kurulmuş ve silahlı mücadeleye girişilmiştir. Artan saldırılar dolayısıyla TBMM Hükümeti'nden yardım istekleri de gündem güne artmıştır.

1- Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, hem yaşanan mezalimi yakından bilmekte, hem de gelen yardım taleplerine cevap verememekten dolayı zor durumda kalmaktaydı. Mayıs 1920'den itibaren defalarca TBMM ve İcra Vekilleri Heyeti'nden ileri harekât için izin istemişse de uluslararası ilişkiler açısından uygun zaman beklenildiği için olumlu cevap verilmemiştir. Hem içerideki durumun düzelmeye başlaması ve hem de Rusların Ermenistan'ı 6 Haziran 1920 tarihinden itibaren işgale başlamaları üzerine, aynı gün TBMM Reisi Mustafa Kemal imzalı telgrafla Türk Ordusu'nun Mondros Mütarekesi gereği çekilmiş olduğu sınırlardan ileri harekâtla Elviye-i Selase (Kars, Ardahan Batum) topraklarına girmelerine müsaade edilmiştir. Ancak bu hareket asıl taarruz değil, sadece Ermenilere bir uyarı niteliğinde kalacaktır. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 14 Haziran 1920'de yeni kurulmuş olan Şark (Doğu) Cephesi Kumandanlığı'na atanmıştır¹.

Ermenilerin katliam ve mezalimleri devam ederken, Sovyet Rusya ile ilişkilerin zarar görmemesi için gösterilen hassasiyet, Türk Ordusunun kesin taarruzunu geciktirmekteydi.

¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, İstanbul, (Tarihsiz), s. 10-15, 24-27, 56-61, 70-71, ; *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.178.

Ermeni mezaliminin artarak devam etmesi nedeniyle, 20 Ağustos 1920'dan itibaren Kâzım Karabekir Paşa ileri harekât için ısrarlarına tekrar başlamıştır. Uygun şartların oluşması üzerine 20 Eylül 1920'de ileri harekât için beklenen izin verilmiştir. Çarpışmalar Ermenilerin 24 Eylül'de Bardız yakınlarında başlattıkları taarruzla başlamış oldu. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 28 Eylül'de Türk Ordusunun genel taarruzu başladı. Başarılı bir taarruz neticesinde Ermenilerin direnişi kırılmış, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars kurtarılmıştır. İleri harekâta devam edilerek 7 Kasım'da Gümrü teslim alınmıştır. Bu sırada Ermenilerin 3 Kasım'da yaptıkları sulh teklifi 6 Kasım'da Kâzım Karabekir'e ulaşmıştır. Buna karşılık Türk tarafının barış şartlarına dair teklifi, Hariciye Vekâleti'nin 8 Kasım 1920 tarihli telgrafı ile Ermenilere bildirilmiş ve görüşmelerin Gümrü'de yapılacağı belirtilmiştir. Şartları ağır bulan Ermenilerin ret cevabı üzerine çarpışmalar yeniden başlamış, Iğdır ve çevresi de işgalden kurtarılmıştır. Gidişatın kendileri için iyi olmadığını gören Ermeniler 17 Kasım'da ateşkesi kabul etmek zorunda kalmışlardır. 25 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir'in başkanlığında Ermenilerle görüşmelere başlanılmıştır².

Ermenilere karşı yürütülen bu savaşlardaki başarısı dolayısıyla Kâzım Karabekir Paşa Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi ettirilecektir. Bu durum, İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Ekim'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan toplantısında kabul edilen 301 numaralı kararnameye şu şekilde yansımıştır³:

"Madde 1: Ermeni Ordusunu mağlup ederek 30 Teşrinievvel 336'da Kars mevki-i müstahkemini zabt eylemeğe muvaffak olan Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın rütbesi Ferikliğe (Korgeneral) terfi' olunmuştur."

2- Gümrü Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Gümrü'de yapılan görüşmelerde Türk tarafını Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum Valisi Hamid ve Erzurum Mebusu Süleyman Necati Beyler temsil ederken, Ermenistan heyetinde Eski Başbakan Aleksander Hatisyan, Eski Maliye Bakanı Avram Gülbandyan, İçişleri Bakan Yardımcısı İstevan Gorganiyan yer almıştır. TBMM Hükümeti ile Taşnak Ermenistan Hükümeti arasında yapılan görüşmelerden sonra 2/3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre⁴:

- Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilmiştir (md.1),
- Arpaçay Nehri iki ülke arasında sınır genel hatlarıyla sınır kabul edilmiştir (md.2),

² Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Yay.Haz: Prof.Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 332-333; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, s. 144-146, 173-175, 179-187.

³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 1.16.18. (Bu Arşiv diğer dipnotlarda BCA şeklinde kısaltılarak verilecektir).

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 19-22; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, s. 199-202; BCA, Fon Kodu: 930.2.0.0, Yer Numarası: 2.12.2. Erzurum'da iken Ermenistan'la yapılacak sulh görüşmelerine katılmakla görevlendirildikleri için Gümrü'ye geri giden ve orada bir ay kaldıktan sonra avdet etmiş olan Erzurum Mebusu Necati ve Vali Hamid Beylere ikamet ve harcırah olarak dörder yüz lira verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mart 1921 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 2.39.2.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Osmanlı sınırı ile bu anlaşmayla çizilen sınır arasında kalan ve tarihsel, etnik ve hukuksal açıdan Türkiye'ye aidiyeti inkar edilemeyen topraklarda (asıl ahalisinin geri dönmeye imkan sağlamak için) anlaşmanın tasdikinden itibaren üç yıl sonra Ermenistan isterse TBMM Hükümeti bir plebisiti kabul edecektir (md.3),

- Ermenistan'da zorunlu askerlik kaldırılacak, iç güvenliği sağlamaya yetecek kadar jandarma kuvveti ve ücretle tutulacak hafif silahlı 1500 asker, 8 dağ/sahra topundan başka askeri güç bulundurmamayı Ermenistan Hükümeti taahhüt eder (md.4),

- Barışın sağlanmasından sonra Erivan'da yerleşecek Türkiye'nin siyasi temsilcisi veya Büyükelçisi yukarıdaki maddelerde belirtilen hususları denetleyebilecek ve soruşturabilecektir, Ermenistan isterse Türkiye askeri yardım verecektir (md.5),

- Her iki devlet Büyük Savaş sırasında düşman ordularına katılıp kendi devletine karşı silah kullanmış veya işgal altındaki topraklarda toplu kırımlara katılmış olanlar hariç göçmenlerin geri dönmelerine müsaade edeceklerdir (md. 6),

- Altıncı maddede belirtilen göçmenler, bu anlaşmanın tasdik ve teati edilmesinden itibaren bir yıl içerisinde bu geri dönüş haklarını kullanabileceklerdir, bu sürenin bitiminden itibaren böyle bir hak iddia edilemeyecektir (md.7),

- Türkiye, iki yıldan beri (Ermenistan'la) süren savaş dolayısıyla silah altında tuttuğu ordunun masraflarında ve her iki taraf da savaş sırasındaki zararlardan dolayı tazminat istemekten vazgeçerler (md.8),

- TBMM Hükümeti Erivan Hükümeti'ne yardımda bulunmayı taahhüt eder (md.9),

- Erivan Hükümeti, TBMM'nin kabul etmediği Sevr Antlaşması'nı reddedecektir, ayrıca Ermenistan adına Avrupa ve Amerika'da bulunan ve emperyalist emellere alet olmakta olan heyetleri geri çağıracaktır (md.10).

- Ermenistan'da bulunan Müslümanlar dini hayatlarını serbestlik içerisinde sürdürebilecekler, Müftülerini seçebilecekler ve seçilen Müftü Türkiye Şer'iyeye Vekâleti'nce tasdik edilecektir (md.11),

- Erivan Hükümetince başka devletlerce yapılan anlaşmaların Türkiye'yi ilgilendiren ve Türkiye'nin aleyhine olan hükümleri geçersizdir (md.14),

- Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke arasında ticaret başlayacak ve taraflar karşılıklı olarak Büyükelçi ve Konsolos atayabileceklerdir (md.15),

- Telgraf, telefon, posta, konsolosluk ve ticarete ilişkin sözleşmeler Alt Komisyonlarca bu Anlaşmaya uygun olarak hazırlanacaktır (md.16).

- Bu anlaşma bir ay içinde onaylanacak ve Ankara'da teati edilecektir (md.18).

Gümrü Antlaşması yürürlüğe girip tam olarak uygulanamamıştır. Çünkü bu dönemde Sovyet Rusya Kafkaslar'a inmiş ve üç ülkede Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da rejim değişikliğini gerçekleştirmiştir. Bir ay içerisinde bu anlaşmanın onaylanması beklenirken, Ermenistan'da Hükümet değişikliği olmuş ve Taşnak Ermeni Hükümeti yıkılmıştır. Kasım ayı ortalarında Baku'de Gasyan ve Noricanyan öncülüğünde hazırlanan Ermeni İhtilal

Komitesi tarafından ve 29 Kasım'da Erivan'ı işgal eden Kızılordu'nun desteğiyle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (5 Aralık 1920). Bu yeni hükümetin Dışişleri Komiseri Bekzadyan, TBMM Hükümeti'ne gönderdiği 8 Aralık 1920 tarihli notada; Bolşevik Ermenistan Hükümeti'nin Taşnakların imzaladığı Gümrü Antlaşması'nı kabul etmediğini belirttiikten sonra yeni bir anlaşma için Türkiye'nin kabul edemeyeceği şartlar öne sürerek görüşme yapılmasını önermiştir. Sovyet Rusya'nın da desteğini alan Ermenistan Sovyet Sosyalist Hükümeti onaylamadığı için bu anlaşma yürürlüğe girememiştir. Ancak Gümrü Antlaşması gereği Ermenilerin Türk Ordusu'na verecekleri silahların bir kısmı Gümrü'de Kazım Karabekir Paşa'ya teslim edilmiştir. Yani bu antlaşmanın sadece bir kısmı uygulanabilmiştir⁵.

TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ve Bolşevik Ermeni Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması'nın geçerliliği konusunda yazışmalar sürerken, Taşnaklar karşı darbe yapmışlar ve iktidarı ele geçirmişlerdir. Ermenistan Selamet Komitesi adıyla mücadeleyi yürüten Taşnakların lideri Vraçyan, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. 13 Mart'ta Hariciye Vekâleti'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşan bu mektupta Vraçyan; 18 Şubat'ta Ermeni milletinin isyanı sonucunda Ermenistan Bolşevik Hükümeti'nin devrildiğini, yeni Hükümetin idareyi ele aldığını, amaçların bağımsız Ermenistan olarak komşularıyla iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiş ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı ve çalışkan Türk Milletini selamladığını ifade etmiştir. TBMM Hükümeti bu gelişmeye ihtiyatla yaklaşmış ve Moskova'da temaslarda bulunan temsilcilerle görüşme yolunu tercih etmiştir⁶. Zaten bu karşı darbe kısa ömürlü olacak ve Bolşevikler idareyi tekrar ele alacaklardır.

3- Moskova Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Gümrü Antlaşması'nın bu şekilde uygulanamamasından sonra bu bölge ile ilgili sorunlar Kafkasya'nın yeni hakimi olan Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki görüşmelere bırakılmış oluyordu. Yani artık Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ilgilendiren konuların çözüm mercii Sovyet Rusya olmuştur. Bu çerçevede bu üç ülke ile ilgili hususlara dair kesin ve geçerli anlaşma 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında imzalanacaktır.

İç sorunlarını hallettikten sonra eski topraklarını geri kazanmaya çalışan Sovyet Rusya, bu çerçevede Kafkasya'yı ele geçirmeye başlamıştır. Kısmi direnişlerle karşılaşılrsa da 1920-1921'de Kafkasya'da hakimiyetini sağlamlaştıran Sovyet Rusya 1917 Devrimi sonrasında kurulmuş olan üç Kafkas Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmış ve hepsini Bolşevik idareye kavuşturmuştur. TBMM Hükümeti işgalci devletlerle yürüttüğü mücadelede Bolşevik/Sovyet Rusya'yı işbirliği yapabileceği bir güç olarak görmüş ve ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği mektup ile resmi olarak başlayan ve Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Heyetin Moskova'ya

⁵ İsmail Soysal, *age*, s. 17-18; İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, AAM.Yay., Ankara, 2001, s. 151-162, 166-168; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976, s. 702-704.

⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 250.689.1.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

gönderilmesi ile hızlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Ali Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti'ne tayini ile daha da gelişme göstermiştir. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya 19 Şubat 1920'de varmasından sonra yapılan görüşmelerden sonra 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır⁷.

16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da TBMM Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beyler ile Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa, Sovyet Rusya adına Dışişleri Komiseri Jorj Çiçerin ve Merkez Komite üyesi Celâl Korkmazof tarafından imzalanan bu Muhadenet (Dostluk) Antlaşması 21 Temmuz 1921 tarihinde TBMM'nce de tasdik edilmiştir. Buna göre; Sovyet Rusya, Misak-ı Milli sınırları esas olmak üzere TBMM'nin tanımadığı bir anlaşmayı tanımayacak, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı Sarp'tan başlayarak, Batum'u dışarıda bırakıp Şavşat Dağı-Hadismete Dağı kesişme çizgisini takip ederek Arpaçay-Aras nehirleri çizgisi olacak, taraflar doğu halklarının mücadelelerini ve kendi yönetim biçimlerini belirleme haklarını tanıyacaklar, Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya arasındaki antlaşmalar geçersiz kılınacak, Rusya kapitülasyonların kaldırılmasını tanıyacak, taraflar arasında en kısa zamanda bir konsolosluk antlaşması imzalanacaktır. Ayrıca, belirlenen sınırın Türkiye tarafındaki halktan isteyenler diğer tarafa ve diğer tarafında kalanların da Türkiye tarafına serbestçe geçebilecekler ve Türkiye ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşmanın Güney Kafkasya Hükümetlerini ilgilendiren maddelerinin Türkiye ile bu Hükümetler arasında yapılacak antlaşmada da kabulü konusunda Sovyet Rusya gerekli girişimde bulunacaktır⁸. Moskova Anlaşması 16. madde gereğince tasdik edildikten sonra Kars'ta teati edilecekti. Bu işlem 22 Eylül 1921 tarihinde gerçekleştirilmiş ve antlaşma da bu tarihte resmen yürürlüğe girmiştir⁹.

4- Kars Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Moskova Antlaşması'nın sınır, azınlıklar, ulaşım ve benzeri konulardaki hükümlerinin Güney Kafkasya Hükümetleri tarafından da kabulü için Kars'ta bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri ile TBMM Hükümeti arasında Kars'ta gerçekleştirilecek ve Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi* gereği Rusya Temsilcisi'nin de hazır bulunacağı barış konferansında TBMM Hükümeti'ni Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında bir heyetin temsil etmesi İcra Vekiller Heyeti'nce 16 Ağustos 1921 tarihli toplantıda kararlaştırılmıştır. Heyette Sinop Mebusu Rıza Nur, Burdur Mebusu Veli ve TBMM Hükümeti'nin Bakı Temsilcisi Memduh

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955, s. 61-64, 79-82, 101-128.

⁸ *Düster*, Üçüncü Tertip, C. 2, s. 102-104; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf

⁹ İsmail Soysal, *age.*, s.31.

* Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi şu şekildedir: " İşbu Türk ve Rus Muahedesinde Cenubi Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak mezkur mevaddın Türkiye ile işbu Cumhuriyetler arasında akdolunacak muahedatta mecburiyülkabul olması için salifüzzikir Cenubi Kafkas Cumhuriyetleri nezdinde teşebbüsâtı lazimedde bulunmağı Rusya taahhüt eder". https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf (5.3.2016).

Şevket Beyler murahhas olarak, Batum Mebusu Edib Bey'in mülkler ve yerel konularda müşavir olarak yer alacaklardır. Ayrıca Şark Cephesi Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kadri, Erkan-ı Harb Binbaşlılar Talat ve Velid Beyler askeri müşavir olarak bulunurken, katıplık görevlerini Hariciye Vekâleti memurlarından Hilmi Bey (Fransızca) ve Zühdü Bey (Türkçe) yürüteceklerdir¹⁰. Konferans için Kars'a gelecek yabancı murahhasların misafirlikleri müddetince yapılacak masrafları için 2.000. liralık bir ödenek tahsis edilmiştir¹¹.

Kars Konferansı; TBMM Hükümeti ile Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri heyetleri arasında Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında 26 Eylül 1921 günü başlamıştır. Sınırların tespiti ve ekonomik sorunlarla ilgili iki komisyon oluşturularak görüşmelere devam edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 13 Ekim 1921 tarihinde antlaşmanın imzalanması ile konferans tamamlanmıştır¹².

TBMM Hükümeti, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri temsilcileri arasında 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan anlaşmanın onaylanmasına dair kanun layihası 22 Ocak 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹³.

Kars Antlaşması'na göre¹⁴;

- İmzacı devletler mevcut sınırlar içinde birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecekler (md.1),
- Bir ülkenin kendisiyle ilgili olup da tanımadığı bir anlaşmayı diğer devletler de tanımayacaklar, Sevr Barış Antlaşması da reddedilmiştir (md.2),
- Bir ülkenin vatandaşı, bu anlaşmayı imzalayan diğer ülkelerde en ziyade serbestliğe sahip olacaktır (md.12),
- Elviye-i Selase'nin Türkiye tarafında kalan kişilerden sınırın Ermenistan, Gürcistan'a geçmek isteyenlere ve Batum'da kalanlardan Türkiye tarafına geçmek isteyenlere engel olunmayacaklar ve bu kişiler mal ve eşyalarını götürebileceklerdir (md.13),
- 1918 ve 1920 savaşları dönemi mültecileriyle ilgili olarak taraflar arasında 6 ay içerisinde bir itilafname imzalanacaktır (md.14),
- Taraflar arasında demiryolu, telgraf ve sair ulaşımın kesilmemesi için gerekli tedbirler alınacaktır, şahıs ve ticari malların girip çıkmasında her ülkede geçerli kanunlar geçerli olacaktır (md.17),
- Ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Tiflis'te bir komisyon kurulacaktır (md.18),
- İmzacı devletler bu Anlaşmanın imzalanmasından itibaren 3 ay içerisinde Konsolosluk mukaveleleri akdetmeyi taahhüt ederler (md.19)

¹⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 3.31.9.

¹¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 3.31.10.

¹² BCA, Fon Kodu: 930.1.0.0, Yer Numarası: 3.40.1; BCA, Fon Kodu: 930.1.0.0, Yer Numarası: 3.42.1.

¹³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 4.45.14.

¹⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100207.pdf

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan bu anlaşmalar en kısa zamanda tasdik ve Erivan'da teati edilecektir (md.20)

5- Konsolosluk Antlaşması ve Türk-Ermeni İlişkileri

Kars Antlaşması'nın hükümlerinden olan Konsolosluk, ticari ilişkiler, demiryolu ve posta iletişimi alanlarında sözleşmelerin hazırlanması için Tiflis'te görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Hariciye Vekâleti Müsteşarı Suat, Maliye Heyeti Teftiş Umum Müdürü Şefik, Reji Müfettişi Umumi Muvaffak Beyler, Sosyalist Sovyet Ermenistanı'nı Ermenistan'ın Gürcistan'daki İktisadi Temsilcisi Mişel Atabekyan, Sosyalist Sovyet Azerbaycan'ı Eski Devlet Kontrolü Halk Komiseri Behbut Şah Tahtenski ve Umuru Hariciye Halk Komiser Muavini Andre Andeyef, Sosyalist Sovyet Gürcistanı'nı Merkezi İcra Komitesi Üyesi Mamiye Arahaşvili ve Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyeti'ni Boris Mihailof temsil etmişlerdir. Yapılan görüşmelerden sonra 9 Temmuz 1922 tarihinde iki Mukavelename beşer nüsha olarak imzalanmıştır¹⁵.

TBMM Hükümeti, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri temsilcileri arasında 9 Temmuz 1922'de Tiflis'te imzalanan Konsolosluk Mukavelenamesi ile buna ek olarak düzenlenen Hukuk-ı Aile ve Ehliyet-i Hukukiye Mukavelenamesi'nin onaylanmasına dair kanun tasarısı 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹⁶. Aynı Hükümetler arasında aynı tarihte imzalanan Posta ve Telgraf Mukavelenamesi, Karşılıklı Adli Yardımlaşma Antlaşması, Demiryolları Mukavelenamesi'nin onaylanmasına dair kanun tasarıları 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir¹⁷.

TBMM Başkanlığı'nca Hariciye Encümeni'ne havale edilen antlaşmanın da dahil olduğu 7 adet uluslararası antlaşmaya dair kanun tasarısı, 15 Şubat 1925 tarihinde bu Encümendeki görüşmelerden sonra 16 Şubat 1925 tarihinde Genel Kurul Gündemine alınmıştır¹⁸.

"Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri arasında akit ve imza edilen (Konsolosluk mukavelenamesi) ile buna müzeyyel (hukuku aile ve ehliyeti hukukiyeye mütedair mukavelename)nin tastikine dair Kanun Layihası" başlıklı kanun tasarısı TBMM Genel Kurulu'nun 12 Nisan 1925 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Kanun tasarısı üzerinde herhangi bir görüşme ve söz talebi olmadığı için maddelerine geçilmiş, maddeleri oylandıktan sonra da tasarının tümü isim okunmak suretiyle oylamaya sunulmuş ve 123 oyla kabul edilmiştir. Ancak karar yeter sayısı olmadığı için yasalaşamayan bu tasarı 13 Nisan 1925 tarihli toplantıda yeniden oylamaya

¹⁵ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300611.pdf

¹⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.1.

¹⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.2; BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.3; BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 6.35.4.

¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 14, s. 31. (Bu kaynak sonraki dipnotlarda TBMM.ZC. şeklinde kısaltılarak verilecektir).

sunulmuştur. Yine isim okunarak yapılan açık oylamaya katılan 150 milletvekilinin tamamının kabul oyu ile yasalaşmıştır¹⁹.

"Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükûmetleri arasında 9 Temmuz 1338 tarihinde Tiflis'de akit ve imza olunan Konsolosluk Mukavelenamesi ve buna zeylen tanzim edilen hukuk-ı aile ve ehliyet-i hukukiyeye mütedair Mukavelenamenin tasdıkı hakkında kanun" başlığı kabul edilen 611 Sayılı bu kanun Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da 16 Nisan'da tasdik edildikten sonra 20 Nisan 1925 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²⁰.

Konsolosluk Mukavelenamesi Hükümleri²¹:

- Taraflar kendi topraklarındaki limanlara ve şehirlere diğer imzacı devletlerin başkonsoloslarını, konsoloslarını, konsolos vekillerini ve konsolosluk memurlarını kabul etmeyi kabul ederler. Ancak kendi topraklarında konsolosluk açılmasını kabul etmeyeceği yerleri diğer taraflara bildirecektir. Bu istisna bütün taraflara eşit olarak uygulanır. Tayin edilecek başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları meslekten yetişme ve kendisini tayin eden devletin vatandaşı olmak zorundadır (md.1)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları ülkelerde geçerli yasalara uygun olarak kabullerinden sonra görevlerine başlayabilirler. Konsolosluk görev bölgesi taraflar arasında uzlaşma ile belirlenecektir (md.2).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurlarının ölüm, görevden ayrılma veya başka engeller çıktığında aynı konsolosluğun bir başka resmi görevlisi önceden bildirilmiş olmak şartıyla Vekâleten görevlerini yapabilirler. Bir vefat vukuunda kendi konsolosluğunda başka resmi görevli bulunmadığı takdirde bu anlaşmaya taraf diğer devletlerin konsolosluk görevlilerince ölen görevlinin ülkesinin vatandaşı iki kişinin şahitliğinde tutanak tutulur. Bu tutanak ile konsolosluk mührü ve evrakı ilgili ülkenin en yakın görevlisine teslim edilir (md.3).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları ülkede devlete ait her türlü vergi, harç ve yükümlülükten muaftırlar. Ancak bu kişilerin tasarruf ettikleri gayrimenkuller bu muafiyetin dışındadır.

Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları tutuklama ve idari tedbir gibi uygulamalarla hapis muamelesine tabi tutulamazlar.

Bu kişiler yerel kanunlara göre bir sene veya daha fazla hürriyetten mahrum bırakılmayı gerektirecek takibat durumu hariç yargılanmadan önce tutuklanamazlar.

Bu kişiler tutuklanırlar veya takibata uğrarlarsa kendi ülkesinin Büyükelçiliğine bilgi verilecektir.

¹⁹ TBMM.ZC. Devre: II, C. 17, s. 254-255, 283-284, 296, 330-331. TBMM'nin 12 Nisan 1925 tarihli 100'üncü birleşimine dair zabıt ceridesinin ekinde, bu tasarıya dair Hariciye Encümeni Mazbatasının 7-19. sayfaları arasında anlaşma hakkındaki Encümen görüşleri yer almaktadır.

²⁰ Resmi Gazete, No: 95 (20 Nisan 1341/1925).

²¹ Düstur, Üçüncü Tertip, c. 6, s.257-265.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Hukuki ve ticari konularla ilgili veya idari tedbir olarak bu görevliler aleyhine hapis ve ceza verilemez. Bu kişiler görevlerinin gereği işledikleri fiiller için yargılanamazlar (md.4)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yaptıkları yerlerdeki kullandıkları bina ve dairelere ülkelerinin armasını ve görevlerinin statüsünü belirten levha asabilirler. Bu binalara ve görevleri gereği kullandıkları araçlara kendi ülkelerinin bayrağını asabilirler. Bu kişiler resmi görevleri gereği buldukları ortamlarda saygı görmek hakkına sahiptirler (md.5).

- Başkonsolosluk ve konsolosluk resmi evrakı saldırıdan korunmuş olup, yerel hükümet görevlileri bu tür resmi evrakı arayamazlar. Yerel hükümet görevlileri 4. maddede belirtilen fiiller ve cinayet takibi hariç konsolosluk binalarına giremezler, evraka el konulamaz (md.6).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları görev yerlerine ilk geldiklerinde veya bunu takip eden üç ay içinde, kullanılmış olmak şartıyla şahsi eşya ve elbiseleriyle ev alet-evevatları kontrol edilmek şartıyla gümrük resminden muaftır. Bu kişilere gönderilen her türlü evrak, defter vs. gümrük resminden muaftır. Gıda maddeleri hariçtir (md7).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurlarının asıl görevinin sahip olduğu hak ve ayrıcalıklar vekiller için de geçerlidir (md.8)

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları yerel adli makamlar tarafından resmi talep geldiğinde ifade vermek zorundadırlar. Hükümetlerinin izni olmaksızın görevleri ile ilgili eylemler hakkında ifade vermeleri istenemez (md.9).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ülkeleri vatandaşlarının hukuk ve menfaatlerini muhafazaya ve özellikle ticaret ve deniz taşımacılığını korumaya ve teşvik etmeye yetkilidirler. Bu temsilciler görev bölgelerinde yerel yetkililere başvurarak ülkeler arasındaki anlaşmalara aykırı uygulamalardan, yerel kanunlara ve uluslararası hukuka aykırı olarak vatandaşları aleyhine yapılacak suiistimallerden dolayı girişimde bulunabilirler. Bu girişimlerden sonuç alınmazsa Hükümetlerinin siyasi temsilciliklerine başvurabilirler (md.11).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları kendi ülkesi vatandaşlarının evrak ve beyanatlarını koruma hakkına sahiptirler. Tercümanlık yapabilirler (md.12).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları aşağıda belirtilen muameleleri kendi ülkeleri kanunlarının izin verdiği ölçüde yapma hakkına sahiptirler.

Temsil ettikleri tarafın vatandaşlarına pasaport ve benzeri vesikaları vermek ve vize işlemlerini yapmak,

Kendi ülkesinin vatandaşlarının vasiyetnameleri hükümleri ve vatandaşlarının tek taraflı ve iki taraflı sözleşmeleri düzenlemek veya tasdik etmek,

Kendi ülkesinin veya görev yaptığı ülkenin yetkili makamlarından verilecek her türlü vesikaları, bu vesikalardaki imzaları incelemek ve tasdik etmek (md.13).

- Konsoloslar, deniz taşımacılığıyla ilgili olarak; mensup olduğu ülkenin gemilerini limanlara geliş ve gidişlerini limanla ilgili mevzuata uygun olarak kolaylaştırmak için çalışırlar. Kendi ülkesi gemi personeli ve yolcularıyla ilgili adli işlemlerde yardımcı olurlar (md.14).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ve elçiler bağlı buldukları ülkelerde geçerli kanunlar müsaade ediyorsa vatandaşlarının nikahlarını akt edebilirler. Bu işlemler ülkelerinin resmi makamlarına bildirilir (md.15).

- Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ve elçiler ülkelerindeki uygulamalara uygun olarak doğum ve ölüm ilmühaberleri düzenlemek hakkına sahiptirler ve bu işlem resmi makamlara bildirilir (md.16).

- İşbu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren 4 ay içinde tasdik edilecek ve Ankara'da teati edilecektir. Bu mukavelenamenin süresi 5 yıl olup, bu sürenin bitiminde üç ay önce taraflardan iki devletçe karşılıklı olarak feshedilmezse 1 yıl daha yürürlükte kalacaktır (md.17).

6- Hukuku Aile ve Ehliyeti Hukuka Mütedair Müzeyyel Mukavelename Hükümleri:

Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları aile hukukuna ve hukuki ehliyetle ilgili olarak diğer tarafın topraklarında meskenleri olan vatandaşlarının menkul ve gayrimenkulleri için vesayet ve kayyumluk tesis etmeye ve bunların idaresine nezaret edeceklerdir (md. 1).

- Vesayet ve kayyumluk hangi ülkenin vatandaşı için tesis olunacaksa o ülkenin kanunlarına tabi olacaklardır (md.2).

- Taraflardan birinin topraklarında diğer bir ülke vatandaşı hakkında iki ülkeden birinin kanunlarına göre vesayet ve kayyumluk tesis edilecek bir durum olursa oradaki veya en yakın konsolosluğa bildirilecektir. Konsolos da bu tebligattan sonra 1 ay içinde kendi ülkesi kanunlarına göre vesayet veya kayyumluk tesis edecek ve seçtiği kişileri yerel makamlara bildireceklerdir (md.3).

- Konsolosluklarca kurulacak olan vesayet ve kayyumluk ilgili kişini bütün menkul ve gayrimenkullerini kapsayacaktır (md.4-5).

- Vesayet veya kayyumluk tesis edilecek olan küçük veya kısıtlı için vasi veya kayyum tayin edinceye kadar konsoloslar bizzat kendileri bu görevi yapacaklardır (md.6).

- Taraflardan birisinin vatandaşının başka bir ülke toprağındaki terekat-ı menkulesi (menkul malları) için mensubu bulunduğu ülkenin konsolosları ve temsilcileri yetkili olacaklardır (md.7).

- Vefat haberini yerel yetkililer öğrenmişse ilgili konsoloslara, konsoloslar öğrenmişlerse yerel yetkililere haber vereceklerdir (md.8).

- Konsoloslar ve yerel yetkililer bu bildirimlerden sonra birlikte terekeyi tespit ve mühürleyeceklerdir. Bunlardan birisi gelmemişse bu işlem tek taraflı yapılacak ve bu işlemlerden dolayı hiçbir vergi ve harç ödenmeyecektir (md. 9).

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

- Yetkili makamlarca terekeler tespit, kayıt ve mühürlendikten sonra terekenin açılacağı, varis ve borçlu/alacaklıların daveti için duyuru yapılacaktır (md.10).

- Konsolosluklar ölen kişinin başka kişiler ve yerel idarelerdeki evrakı da dahil olmak üzere menkul terekenin tamamını ve bir kısmını teslim etkilidir. Terekenin tamamında veya bir kısmında haciz işlemi varsa önce o işlem kaldırılıp, kalanı teslim edilecektir (md.11).

- Tespit edilen ve mühürlenmiş terekenin açılması için yerel makamlardan yapılan ilandan itibaren 4 ay, eğer böyle bir ilan yapılmamış ise 6 ay süre ile ülkesindeki kanunlara uygun olarak konsolosluk görevlileri bu terekeyi korumakla yükümlüdür. Bu kişiler bu süre içerisinde gerek sulh yoluyla veya gerek hükmen ölen kişinin alacağını tahsil ve borçlarını öder. Yine bu görevliler, ölen kişinin tedavi, defin, kira, ailesinin infak ve iâşe masraflarıyla yerel makamlara ödenecek resim ve harçlar hemen ödenir (md.12).

- Konsolosluk görevlileri 12. Maddede belirtilen ödemeler dışında terekeleri muhafaza etmek için gerekli tedbirleri alırlar veya tayin edecekleri kişi marifetiyle aldırırlar (md.13).

- 12. Maddede belirtilen mehil süre dolmadan ölen kişiden alacağı olduğuna dair talepler olursa yerel mahkemeler yetkilidir, tereke borçları ödemeye yetmezse iflas ilanı yoluna gidilir (md.14).

- 14. Maddede belirtilen süre içerisinde herhangi bir talep gelmezse konsolosluk görevlileri, tereke ile ilgili resim ve harçlar ödendikten sonra kalan mal varlığı tasfiye edilip varislerine ulaştırırlar (md. 15).

- Ülkelerden birinin diğerinde bulunan vatandaşlarının terekelerinin açılması, idaresi ve tasfiyesiyle ilgili bütün konularda konsolosluk görevlileri yetkilidirler. Bu arada konsolosluk görevlileri tereke aleyhine yapılan başvurular olursa, ölen kişi tarafından tayin edilen kişilere, varsa varislerine veya vekillerine bilgi verirler (md.16).

- Hukuk-ı irsiye ve terekenin taksimi ölen kişinin milli kanunlarına göre yapılır (md.17).

- Taraflardan birinin vatandaşı olan gemi personeli ve yolcuları diğer ülkenin topraklarında ve sularında gemide vefat ederse terekenin tespit, mühürleme ve açılmasında kendi ülkesinin konsolosluk görevlileri yetkilidir (md.20).

- 9. maddeden 20. maddeye kadar olan hükümler menkul terekelere tatbik olunmaz. Bunlarla ilgili muameleler tabi olduğu ülkenin kanunlarına uygun olarak yürütülür. Gayrimenkulelerle ilgili konularda bulunduğu ülkenin kanunları geçerlidir (md.21).

- İşbu mukavelename imzayı müteakip 4 ay içinde tasdik olunup Ankara'da teati edilecektir. Bu mukavelenamenin süresi 5 yıl olup, son 3 ay içinde taraflardan birisince feshedilmezse 1 sene daha yürürlükte kalır (md.23).

Diğer komşu devletlerle birlikte Ermenistan'la bu anlaşmalar yapılmış olmasına rağmen Türk-Ermeni ilişkileri olumsuz seyretmeye devam etmiştir. Özellikle de tehcirin ve 1920'de yaşanan ve Gümrü Atlaşması ile sonuçlanan savaşının intikamını almak hedefi bunda etkili olmuştur. Ermeniler bu çerçevede Türkiye'nin Erivan'daki Konsolosluğuna baskıları arttırmıştır. Bununla ilgili olarak Erivan Mümessil Vekili Yüzbaşı Hayreddin Bey'in Kars

üzerinden Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 13 Ekim 1923 tarihli telgrafta bu baskılar şu şekilde dile getirilmektedir:

“Nihayet Bayrağımızın da Mümessillik Binası üzerinden indirilmesini tahriren tebliğ eden Ermeni Hükümeti'nin 6 Teşrinievvel'de vâki' olduğu arz edilen mürettep tecavüzü üzerine keşide ettirilen müselleme (?) şifrelere cevap alınamaması ve fi-mâ-ba'd telgrafnamelerimizin keşide ettirilmeyeceği yönünde (?) Ermenilerin bu taşkınlıklarına artık tahammül edilemeyerek merkeze bildirilmemesi mülâhazasıyla 9 Teşrinievvel'de bi'l-mecburiye Bayrağı indirerek Gümrü tarikiyle Kars'a muvasalat eylediğimi ve burada emr-i devletlerine muntazır olduğum maruzdur”.

Yüzbaşı Hayreddin Bey'in aynı mealdeki daha önceki telgrafları ve bu telgrafı üzerine Hariciye Vekâleti bazı girişimlerde bulunmuştur. Hariciye Vekâleti'nden 17 Ekim 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderilen “Müsta'cel” ibareli ve 20679 numrolu tezkerede yapılanlar şu şekilde anlatılmaktadır²²:

“Erivan Mümessil Vekilimizden alınan telgraf sureti beray-ı malumat arz ve takdim edildi. 6 Teşrinievvel 39 tarihli telgrafname gelmediğinden tekrarı Kars'ta bulunan Yüzbaşı Hayreddin Efendi'den talep edilmiştir. Bu vak'a hakkında Rusya Hükümeti nezdinde şiddetli bir teşebbüs icrasıyla izahat talep olunması lüzumu Moskova Sefaretine 15 Teşrinievvel 39 akşamı telgrafla tebliğ edilmiş ve alınacak cevaba göre bir karar ittihaz olunacağı ilave kılınmıştır. Rus Sefirine dahi aynı mealde tebliğat ifa edilmiş olduğu arz olunur efendim.

Hariciye Vekili Namına Müsteşar”

Konsolosluk Antlaşması'nın uygulanışı konusunda bazı hususları tespit etmek zordur. Bu antlaşmanın uygulandığı dönemde Türkiye'nin Erivan'da bir temsilciliği bulunmaktaydı. Ekim 1923'te bu temsilciliğimize yönelik baskılar sonucunda faaliyetlerini sürdüremez hale geldiği görülmektedir. Ancak Moskova nezdindeki girişimlerden sonuç alınıp alınmadığı tespit edilememekle birlikte, 1923 yılında Mümessillik statüsündeki bu temsilciliğin 1.6.1924 tarihinde Konsololuğa dönüştürüldüğü ve 31.08.1938 tarihine kadar bu statü ile hizmet verdiği anlaşılmaktadır*. Zaten 1927 yılında SSCB ile Ankara'da imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nda (md.15) Türkiye'de açılacak temsilciliklerin yerleri açıkça belirtilirken²³ Türkiye'nin Rusya'daki temsilciliklerinden bahsedilmemektedir.

Ermenistan Hükümeti'nin bu ülkede kalan Türklerin hukukuna anlaşmalara da aykırı bir şekilde müdahaleleri bu Türkleri zor durumda bırakmıştır. Özellikle de yerlerinden göç ettirilmeleri üzerine Ermenistan'da yaşayan Türkler TBMM Hükümeti'ne başvurarak; ya

²² BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 247.671.24.

* Tarafımdan BİMER aracılığı Dışişleri Bakanlığı'na yapılan 316543 Nolu başvuruya Diplomatik Arşiv Daire Başkanlığı'nca 25 Mart 2016 tarihinde cevap verilmiştir. Bu cevapta; "14.03.2016 tarih ve 316543 sayılı başvurunuz çerçevesinde yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin Erivan Mümessili Hayreddin Bey'in 13.10.1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu ve başvurunuzda da kayıtlı olan telgrafta bölgedeki bazı gelişmeler aktarılmaktadır. 1923 yılında Erivan mümessillik statüsündedir. 01.06.1924'den itibaren Erivan'da konsolosluk ihdas edilmiş olup 31.08.1938 tarihine kadar hizmet vermiştir." denilmektedir.

²³ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501046.pdf

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

vatanlarına geri döndürülmeleri veya Türkiye'ye kabul edilmeleri konusunda yardım istemişlerdir. Ayrıca Tiflis Mümessillliğinden gelen başka bir telgrafta da; benzer konulara değinilmekte ve bir an önce bu konularda bir karar alınması rica edilmekteydi. Erivan'dan 22 Mayıs 1922 tarihinde gönderilen telgraf üzerine Hariciye Vekâleti bu durumu, ülkemizin nüfus ihtiyacı da göz önüne alınarak bu Türklerin ülkemize kabulleri yönündeki olumlu görüşünü de içeren bir tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine getirmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin 10 Ağustos 1922 tarihli toplantısında konu görüşülmüş ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâye Vekâleti'nden gerekli incelemelerin yapılmasına karar verilmiştir²⁴.

Benzeri durumlar ilerleyen yıllarda da artarak devam ettiği için İcra Vekilleri Heyeti'nin 7 Haziran 1925 tarihli toplantısında konu görüşülmüştür. Bu toplantıda alınan kararda; Tiflis Başşehbenderliği'nin ilgili yazısı çerçevesinde Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayıp da Türkiye'ye göç etmek isteyen Türk ve Müslümanlardan 9432 kişiye arazi tahsisi Hükümete ve masrafları kendilerine ait olmak şartıyla Türkiye'ye gelmelerine müsaade edilmesi, ayrıca Rusya ve Kafkasya'nın diğer yerlerinden gelip Kars, Ardahan ve Artvin'e yerleştirilmiş olup, buralarda ikametleri sakıncalı görüldüğü için Erzincan, Sivas, Bozok (Yozgat), Malatya, Elaziz, Ergani, Bitlis ve Muş vilayetlerine yerleştirilmesi kararlaştırılan Gürcü, Çerkez, Kürt vs. unsurlara emval-i metrukeden arazi ve mal tahsis kararlaştırılmıştır²⁵.

Moskova Antlaşması'nın 12. Kars Antlaşması'nın 13. maddesine göre; 1918'e kadar Rusya elinde iken bu anlaşma (Moskova Antlaşması) ile Türkiye'ye bırakılan Kars, Ardahan ve Artvin'de yaşayanlardan isteyenler Rusya tarafına, Batum'da yaşayanlardan isteyenler de Türkiye tarafına geçebilecekler, eşya ve mallarını götürebileceklerdir. Bu değişim kısmen gerçekleşmiştir. Bu şekilde Kars, Ardahan ve Artvin'den Rusya'ya gitmeyi tercih eden Ermenilere ait gayrimenkuller zaman zaman sorunlara neden olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin 14 Şubat 1926 tarihli toplantısında alınan kararla; Ermenilerin gayrimenkullerini başkalarına satmalarına müsaade edilmiştir²⁶.

Ancak bu üç ilin haricindeki yerlerin ahalisinden iken Türkiye'yi terk ile başka ülkelere gitmiş olan "Türkiyeli Ermeni Mülteciler" in emval-i metrukesi Türkiye Cumhuriyeti'nin karşısına sorun olarak çıkmıştır. Nitekim Cemiyet-i Akvam tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilen bir mektupla bu konu gündeme getirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 30 Ocak 1928 tarihli toplantısında bu mektuba verilecek cevabı görüşmüş ve bu konudaki iddiaları kabul etmemiştir²⁷.

Lozan Antlaşması'nın "Türkiye Hükümeti, Müslüman olmayan unsurların aile ve kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine

²⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 116.806.12.

²⁵ BCA, Fon Kodu: 030.018.01.01, Yer Numarası: 14.41. 2.

²⁶ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 17.94.18; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100141.pdf; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100207.pdf (5.3.2016).

²⁷ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Numarası: 27.77. 4.

uygun her türlü hükümleri koymayı taahhüt eder" 42. maddesi gereğince diğer azınlıklar gibi Ermenilere de medeni hukuk konusunda bir ayrıcalık tanımıştı²⁸. Bunun için de bir Komisyon kurulacaktı. Türkiye'de laik Medeni Kanun'un kabulünden sonra bu azınlık cemaatleriyle yapılan görüşmelerden sonra Lozan'ın tanımış olduğu bu ayrıcalıklardan vazgeçmişlerdir. Bu konuda alınan Cemaat Meclisi kararları Adliye Vekâleti'ne bildirilmiştir (25 Ekim 1923)²⁹.

Sonuç

Türk-Ermeni ilişkilerinde yüzyıllarca devam eden olumlu seyir, 19.yy'da büyük devletlerin de tahriklerinin de etkisiyle bozulmuş ve her iki tarafta büyük acılar bırakmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı isyanların bastırılması ve tehcir, batı kamuoyuna abartılarak ve iftiralarla süslenerek yansıtılmıştır. Tehcirin intikamını alma amacı Türk-Ermeni ilişkilerinin tarih boyunca en kötü döneminin yaşanmasına yol açmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasında Kafkasya'da ve Anadolu'da Ermenilerin intikam alma ve Büyük Ermenistan'ı kurma çabaları Türklerin hafızalarında gerçek soykırım olarak yerini alacaktır. Bolşevik Rusya ile ilişkilerin olumsuz etkilenmemesi kaygısıyla Ermenilerin bu saldırganlıklarına karşılık verilmesi için uygun zamanın beklenilmesini gerektirmiştir. 28 Eylül 1920'de başlayan Türk taarruzu Gümrü'ye kadar olan bölgenin kurtarılması ile sonuçlanmış ve bu başarı Gümrü Antlaşması ile taçlandırılmıştır. Ancak tam bu dönemde Bolşeviklerin de Ermenistan'a girmeleri ve Taşnak Hükümeti'ni devirerek yerine Bolşevik Ermenistan Hükümeti'ni kurmaları, Gümrü başarısını gölgelemiş ve bir bakıma bu anlaşmanın uygulanamamasına sebep olmuştur.

Güney Kafkasya'daki üç devletin Bolşevik yönetime dönüştürülmelerinden sonra TBMM Hükümeti bu bölge ile ilgili sorunları bu Bolşevik Rusya ile yürütmeye karar vermiştir. Moskova Antlaşması ile Batum'un dışarıda kalması Misak-ı Milli'den bir taviz olarak hafızalarda yer edecektir. Buna karşılık bölgedeki sorunların çözümünde Rusya'nın TBMM Hükümeti lehine tavrı bir kazanç olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede bölgesel sorunların çözümü için Kars Antlaşması imzalanacaktır. Bu antlaşmanın bir gereği olarak 9 Temmuz 1922'de Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında (SSCB'nin de taraf olduğu) antlaşmalar imzalanmıştır. Demiryolları, posta-telgraf telefon, konsolosluk konularıyla ilgili bu antlaşmalar, o dönem için Türkiye ile Kafkasya'daki komşuları arasında yapılan son antlaşmalar olma özelliğini taşımaktadır. Beşer yıllık bu antlaşmaların süresi bile dolmadan SSCB, bu bölgedeki üç devleti daha sıkı bir şekilde Moskova'ya bağladığı için sorunların çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesi tamamen Ankara-Moskova ilişkilerine bırakılmış oluyordu.

Yukarıda belirtilen antlaşmalara rağmen Türk-Ermeni ilişkileri düzelme yerine daha da kötüleşmiştir. Konsolosluk Antlaşması'ndaki açık hükümlere rağmen Ermenistan Hükümeti, Türkiye'nin Erivan Konsolosluğu'na baskı uygulamış ve kapanmasına sebep

²⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, c. II/2, (Yay.Haz: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 12.

²⁹ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer Numarası: 108.709. 29.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE SSCB ARASINDA 9 TEMMUZ 1922'DE İMZALANAN KONSOLOSLUK VE AİLE HUKUKU ANLAŞMALARININ TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

olmuştur. Yine bu antlaşmalarla koruma altına alınmış olan azınlık haklarına müdahale edilmiş ve baskılar neticesinde Ermenistan'daki Türkler ve diğer Müslümanlar göçe zorlanmışlardır.

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ve Kafkas devletleri arasında yapılan Konsolosluk Antlaşmasının ve ekindeki sözleşmenin uygulanışı ile ilgili 1923 sonrasına dair fazla bilgi ve belge bulunmamaktadır. Tespit edilebilen en önemli iki gelişme Türkiye'ye Ermenistan'dan gelen Türk mültecilerin iskânı ve onlara arazi tahsisi ile Erivan'daki Türkiye temsilciliğine yapılan saldırı girişimidir. 1923 sonrasında bu antlaşma ile ilgili ortaya çıkacak yeni bilgi ve belgeler yaşanan gelişmelere ışık tutacaktır. Burada bu tarihten sonra SSCB'nin bağlı ülkelerin yönetimi konusunda arttırdığı baskının ve hemen hemen bütün yetkilerin Moskova'da toplanmış olmasını da belirtmekte yarar vardır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, (Yay.Haz: Prof.Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 2.

Düstur, Üçüncü Tertip, c. 6.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, AAM.Yay., Ankara, 2001.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, c.II, İstanbul, (Tarihsiz).

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, c. II/2, (Yay.Haz: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

Resmi Gazete, No: 95 (20 Nisan 1341/1925).

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 2000.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 17.